

กัณฑ์ที่๔๑ 1 ตีลักษณะาคาธา

๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๙๗

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (๓ ทน)

สพฺเพ สงฺขารํ อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ

อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

สพฺเพ สงฺขารํ ทฺวชาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ

อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ

อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

อุปฺปกํ เต มนุสฺเสสุ เย ชนา ปารคามิโน

อถายํ อิตฺธา ปชา ตีรเมวานุทฺวาติ

เย จ โข สมฺมทฺวชาเต ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน

เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ มจฺจุเชยฺยํ สุทฺตฺตรํ

กถํ ธีมํ วิปฺปหายํ สุกฺกํ ภาวธ ปญฺทิตฺติ ฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้แสดงธรรมิกถาว่าด้วยเรื่อง ลักษณะาคาธา เครื่องหมายลักษณะของความจริง คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัว ตามสภาพความเป็นจริงนี้ ที่นิยมใช้ในพระพุทธศาสนา นัก เพราะแสดงความจริงทุกสิ่งทุกประการ ในลักษณะทั้งสามประการนี้เป็นภูมิของวิปัสสนา เป็นขั้นสูง เป็นธรรมอันลุ่มลึกคัมภีรภาพ เหตุอันที่จะแสดงในวันนี้เพราะว่าลักษณะธรรมขั้นสูงนี้ สมควรที่เป็น ธรรมที่เป็นไปในปัญญา ไม่ใช่ศีล ไม่ใช่ทางสมาธิ เป็นทางปัญญาแท้ๆ เหตุนี้แหละแปลเนื้อความตาม วาระพระบาลี ที่ได้ยกไว้ในเบื้องต้นว่า สพฺเพ สงฺขารํ อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ เมื่อนั้นย่อม ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นหนทางหมดจดพิเศษ สพฺเพ สงฺขารํ ทฺวชาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่คือการหมดจดพิเศษ สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว เมื่อนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นหนทางหมดจดพิเศษ อุปฺปกํ เต มนุสฺเสสุ เย ชนา ปารคามิโน บรรดา มนุษย์ทั้งหลาย คนเหล่าใดมีปกติไปสู่มืดข้างโน้น คนเหล่าใด ปารคามิโน มีปกติไปสู่มืด มีปกติถึงซึ่งฝั่ง คนทั้งหลายเหล่านั้นมีประมาณน้อย อถายํ อิตฺธา ปชา ตีรเมวานุทฺวาติ ส่วนคนเหล่าอื่นนอกนี้ ย่อม เลาะชายฝั่งนั้นแล เย จ โข สมฺมทฺวชาเต ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน ก็คนเหล่าใดนั้นแล ประพฤติตาม ธรรมในธรรม ที่พระตถาคตเจ้ากล่าวดีแล้ว เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ มจฺจุเชยฺยํ สุทฺตฺตรํ คนทั้งหลาย เหล่านั้นย่อมถึงซึ่งฝั่ง คือพระนฤพาน ล่วงเสียซึ่งวัฏฏะเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ อันบุคคลข้ามได้ด้วยยากนัก

กณห์ ธมฺม วิปฺปหยา สุกฺกั ภาเวถ ปญฺหิตโต ผู้ดำเนินด้วยคติของปัญญา ละธรรมด่าเสีย ยั้งธรรมชาว ให้เจริญขึ้นดังนี้ นี่เนื้อความของบาลี คลีความ เป็นสยามภาษาได้ความเท่านี้

ต่อแต่นี้จะอธิบายขยายความเป็นลำดับไปว่า สพุเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ สังขารทังปวงไม่เที่ยง ก็เมื่อบุคคลเห็นตามดังนี้ ด้วยปัญญาของตนแล้ว ก็ยอมเบื้อหนายในทุกข์ นี่เป็นหนทางหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย นี่เป็นทางหมดจดวิเศษ นี่หนทางนี้เราต้องการ ให้พิเนิจพิจารณาด้วยความรู้ความเข้าใจของตน นี่เป็นภูมิขั้นสูงนะ ไม่ใช่ภูมิขั้นต่ำ เห็นตามปัญญาว่าสังขารทังปวงไม่เที่ยง เห็นอย่างไร สังขารนะ คือ ปุญฺญาภิสังขาร สังขารที่บุญตบแต่ง อปุญฺญาภิสังขาร สังขารที่บาปตบแต่ง อนญฺชาภิสังขาร สังขารที่ไม่หวั่นไหว

ปุญฺญาภิสังขาร สังขารตบแต่ง ให้เกิดเป็นบุญ ชั้นมนุษย์นี้ ในชมพูทวีป แสนโกฏิจักรวาล อนันตจักรวาล มนุษย์มีมากน้อยเท่าไร อยู่ในปุญฺญาภิสังขารทังนั้น ส่วนทิพย์ กายอุปปาติกะกำเนิดเกิดเป็น กายทิพย์ในชั้นจาตุมหาราช ดวงดึงสา ยามา ดุสิตา นิมมานรดี ปรมิมิตวสวัตติ ๖ ชั้นนี้ นี้เรียกว่า ปุญฺญาภิสังขาร สวรรค์ ๖ ชั้นนี้เรียกว่า ปุญฺญาภิสังขาร สังขารอันบุญตบแต่งทังนั้น รูปพรหมอีก ๑๖ ชั้น พรหมปริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา ปรีตตภา อัมปมาณาภา อาภัสสรา ปรีตตสุภา อัมปมาณสุภา สุกกิงหา เวทปผลา อสฺสญฺสตัดา นี้ชั้น ๑๑ เวทปผลา อสฺสญฺสตัดา อยู่ในชั้นพรหมที่ ๑๑ นี้ อวิหา อตฺปปา สุตฺสสา สุตฺสสี อกนิฏฺฐา นี้เรียกว่าชั้นสุธาวาส เป็นที่อยู่ของพระอริยบุคคลชั้น พระอนาคามีผล พระอนาคามีมรรค อยู่ในที่นี้ รูปพรหมทัง ๑๖ ชั้น นี้เป็นปุญฺญาภิสังขารทังนั้น ส่วนอนญฺชาภิสังขาร สังขารในอรูปพรหม อากาสาณญฺจายตนะ วิญฺญาณญฺจายตนะ อากิญฺจญฺจายตนะ เนวสฺสญฺยานาสฺสญฺจายตนะ ในอรูปพรหมทัง ๔ นี้ ก็จัดเป็นปุญฺญาภิสังขารอีกเหมือนกัน ไม่ใช่อปุญฺญา-ภิสังขาร

อปุญฺญาภิสังขาร ต่ำกว่ามนุษย์ลงไป เรียกว่า อปุญฺญาภิสังขาร เกิดเป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง เป็นสัตว์เดี๋ยวจฉานบ้าง เป็นสัตว์นรก ๔๕๖ ชุม ลุ่ม ลีล ทุกข์ยาก ลำบากนัก ในอบายภูมิทัง ๔ นี้ เรียกว่า อปุญฺญาภิสังขาร ฝ่ายสัตว์เดี๋ยวจฉาน ก็เห็นปรากฏว่าตัวใหญ่ตัวเล็กตัวน้อยนำสมเพชเวทนาเปรต อสุรกาย เราไม่เห็นด้วยตา เป็นแต่เขาเขียนรูปไว้ให้ดู ถึงกระนั้นก็มีอยู่แท้ๆ สัตว์นรกเราก็ไม่เห็น เขาเขียนรูปไว้ให้ดูทังนั้น แต่ว่าเขาเห็น แล้วเขาเขียนรูปให้ดู มีจริงๆ ไม่ต้องไปสงสัย สัตว์นรกเปรต อสุรกาย เหล่านี้ สัตว์เดี๋ยวจฉานเห็นปรากฏชัด นี้ได้ชื่อว่า อปุญฺญาภิสังขาร

อนญฺชาภิสังขาร สังขารที่ไม่หวั่นไหว ตั้งแต่อรุปสัตว์ อสฺสญฺสตัดา ที่ชั่วคราวนะ ไม่หวั่นไหวชั่วคราวหนึ่ง นี้ตำรับตำราท่านยกเอาแค่นี้ แต่ว่า อนญฺชาภิสังขาร สังขารที่ไม่หวั่นไหว สังขารที่ไม่หวั่นไหว ควรจะจัดสังขารที่บุญตบแต่งไม่ได้ บาปตบแต่งไม่ได้ ควรจะเป็นอนญฺชาภิสังขาร ส่วนโลกันตรนรก ก็ไปหมกหม้มอยู่ในนั้น ไปทนทุกข์เวทนาอยู่ในโลกันตรนรก นั้นจะจัดเป็นอนญฺชาภิสังขารได้ไหมละ ก็มันยังไปเกิดมาเกิดอยู่ ถ้านิพพานก็ได้ เป็นอนญฺชาภิสังขาร ที่ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทัง ๔ ทัง ๘ ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทัง ๘ นี้เป็นอนญฺชาภิสังขารได้ อนญฺชาภิสังขารเหล่านี้ ก็มีหวั่นไหวอยู่

เคลื่อนไปมาอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ วิญญาณธาตุล้วน ธาตุล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องอะไร นั่นแน่ควรจะเป็นอเนกขาริกสังขาร แต่ว่าสังขารในที่นี้ ท่านประสงค์เอา อสัณฺณีสัตว์ อรูปสัตว์ เป็น อเนกขาริกสังขาร ให้รู้จักหลักอันนี้

สังขารเหล่านี้แหละเป็น อนิจจัง ไม่เที่ยงทั้งนั้น แปรผันไปหมด ปรากฏว่า จะเป็น ปุณฺณยาสังขาร ก็ได้ อปุณฺณยาสังขารก็ได้ อเนกขาริกสังขารก็ได้ สังขารเหล่านี้ไม่เที่ยงทั้งนั้น ยักเยื้องแปรผันอยู่ปกติ ธรรมดา เหมือนมนุษย์ที่ยักเยื้องเป็นมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานก็ยักเยื้อง ส่วนสัตว์เดรัจฉาน อสุรกายก็ยักเยื้องทั้งนั้น ที่เรียกว่าปุณฺณยาสังขาร กายทิพย์ ทิพยกายหรือพรหมกาย ส่วนอรูปพรหม กายเหล่านี้เป็น อเนกขาริกสังขาร และกายเหล่านี้ไม่เที่ยงมียักเยื้องแปรผันอยู่ ตามจริงเป็นอย่างนี้ ที่ไม่เที่ยงเป็นอย่างไร? ก็มีเกิดขึ้น ท่ามกลางมีแก่ แปรไปเป็นอวสานที่สุด แตกสลายไป ไม่ได้เหลือแต่สักคนเดียว เบื้องต้นมีเกิดขึ้น ท่ามกลางมีแก่แปรไป อวสานที่สุดมีสิ้นสลายหายไป เอาจริงเอาจริงไม่ได้สักอย่างหนึ่ง ดังนี้เรียกว่าไม่เที่ยง นี่ในพระคาถาดั้น เมื่อสิ่งที่ไม่เที่ยงที่เราเห็นเช่นนี้ เราจะเป็นอย่างไรบ้าง? ใจคอก็สลด ใจไม่อยากจะได้ ไม่อยากจะถือเพื่อ ไม่อยากจะเกี่ยวข้อง เพราะมันไม่เที่ยง ยักเยื้องแปรผันไปเช่นนี้ เกี่ยวข้องก็เสียเวลาเปล่า คล้ายๆ กับหลอกๆ ลวงๆ เล่น ไม่จริงไม่จังอะไร เมื่อเป็นเช่นนี้ใจของเราก็ไม่เกี่ยวข้องในสังขารนั้นๆ ปุณฺณยาสังขาร อปุณฺณยาสังขาร อเนกขาริกสังขาร ก็ไม่เกี่ยวเกาะ ไม่เกี่ยว ก็ใจมันก็ไม่ติดในสังขารเหล่านั้น ปุณฺณยาสังขาร อปุณฺณยาสังขาร อเนกขาริกสังขาร ไม่ติด ไม่เกาะไม่ติด เมื่อไม่ติดแล้ว ใจไม่เกาะอะไรเลย ใจมันก็ว่างจากสังขารเหล่านั้น ไม่เกี่ยวเกาะในสังขารเหล่านั้น ใจก็ว่าง ใจว่างนั้นแหละ เป็นหนทางหมดจด ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใด ใจที่ว่างนั้นแหละ เป็นหนทางหมดจด ว่างจากสังขารเหล่านั้น ไม่เกี่ยวเกาะด้วยสังขารเหล่านั้น ไม่ติดในสังขารเหล่านั้นเรียกว่า ใจหมดจด เป็นหนทางบริสุทธิ์ นี่แหละทางบริสุทธิ์เป็นทางไปของพระอริยบุคคล ตั้งแต่ต้นแต่โสดา สกทาคา อนาคา อรหนต์ ไปทางนี้ ไปทางหมดจดนี้ ผู้ที่เป็นวิปัสสนาคามินี ย่อมเห็นแจ้งชัดเจนในสิ่งไม่เที่ยงทั้งหลายเหล่านั้น เป็นวิปัสสนาคามินี เห็นแจ้งชัดอยู่ว่าสังขารเหล่านี้ไม่เที่ยงจริงๆ

เมื่อไม่เที่ยงแล้วเป็นอย่างไร? ในบาทที่ ๒ รongรับลงไปว่า สพุเพ สงฺขารธา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ อถ นิพฺพินฺนุติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่ทางหมดจดพิเศษอีกเหมือนกัน ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ เห็นสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เป็นทุกข์จริงๆ นะ ไม่เป็นสุขหรอก ถ้ามีความเกิด แล้วก็ทุกข์ มีเกิดเป็นเบื้องต้น มีแก่แปรไปในท่ามกลาง มีตายไปเป็นอวสาน เมื่อเห็นเช่นนี้แล้ว สังขารทั้งหลายเหล่านั้นล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น ไม่เป็นสุข สังขารดังกล่าวแล้วจะเป็น ปุณฺณยาสังขาร อปุณฺณยาสังขาร อเนกขาริกสังขาร สังขารที่เป็นไปในภพ ๓ กามภพ รูปภพ อรูปภพ หรือเป็นไปในวัฏฏะทั้ง ๓ กรรมวัฏฏ์ กิเลสวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์ ทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อเป็นสังขารแล้ว จะได้เป็นสุข เป็นอันไม่มี ย่อมเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ก็เทวดาเขาว่าเป็นสุขอย่างไรเล่า เป็นสุขหลอกๆ ไม่ใช่สุขจริงๆ สุขหลอกลวง เหมือนสุขมนุษย์อย่างนี้แหละ ยิ้มแย้ม แจ่มใส หัวเราะร่าเริงบันเทิงใจ ประเดี๋ยวหน้าดำคร่ำเครียด เสียอกเสียใจกันวุ่นวายแล้ว แตกกายทำลายนี้แล้ว เจ็บปวดขึ้นแล้ว ตึงตึงเกิดขึ้น กระทบจับตึง ตายกันสิ้นแล้ว เป็นทุกข์กันจำละหวั่น

แล้ว เหตุนี้ไม่เที่ยงอย่างนี้ ยักเยื้องแปรผันอยู่อย่างนี้ แล้วก็ เป็นทุกขจริง ๆ อยู่อย่างนี้ สิ่งไม่เที่ยงมีอยู่
เท่าไรเล่า ก็สุขชั่วคราว สุขประเดี๋ยวๆ แล้วก็กลายเป็นทุกขอีกต่อไป เมื่อเห็นจริงเช่นนี้ ไม่ติดไม่
เกี่ยวข้องกับสังขารเหล่านี้เสียได้ละก็ นั่นแหละเป็นหนทางหมดจดวิเศษ ไม่เอาใจไปเกี่ยวกับสังขารเหล่านี้
นี่ เป็นหนทางหมดจดวิเศษ นี่เป็นทางไปของพระพุทธเจ้า ของพระอรหันต์ ทางไปของพระอริยบุคคล
ทางไปของพระโสดา สกทาคา อนาคา นี่เป็นทางไปอย่างนี้ นี้ได้ชื่อว่าเป็นทางหมดจดวิเศษ เป็นทาง
ไปของวิปัสสนาญาณด้วย ที่จะไปสู่โสดา สกทาคาเหล่านั้นได้ ต้องอาศัยรู้จริง เห็นจริงในสิ่งเหล่านั้น นี้
เป็นพระคาถาที่ ๒

คาถาที่ ๓ ตามลำดับไปว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ อถ นิพฺพินฺนฺติ ทุกฺเข เอส
มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกขนี้
นี่เป็นทางหมดจดวิเศษ นี่ถึงจะจริง ละได้จริง เอาตรงนี้แหละว่าธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว ธรรมทั้งหลาย
นะอยู่ที่ไหน? สังขารมีที่ไหน ธรรมมีที่นั่น สังขารอยู่ที่ไหน? ธรรมอยู่ที่นั่น ปุญญาภิสังขาร สังขารอัน
บุญตบแต่ง อปุญญาภิสังขาร สังขารอันบาปตบแต่ง อเนญชาภิสังขาร สังขารมีสิ่งที่มีโทษบุญมีโทษบา
ปตบแต่ง ตามหน้าที่กัน ดังนี้ ธรรมทั้งหลายอยู่ในกายมนุษย์ด้วยกันทุกคน กายมนุษย์นี้ล้วนเป็นปุญญา
ภิสังขาร

จะกล่าวถึงธรรมทั้งหลายต่อไป คือเป็น ดวงใส มนุษย์ได้มาด้วยความบริสุทธิ์กาย บริสุทธิ์วิจา
บริสุทธิ์ใจ ไม่มีร่องพิรุณเลย พอแตกกายทำลายชั้นธัญจากมนุษย์ ก็ติดดวงธรรมอันนั้นสำหรับให้เกิดเป็น
มนุษย์ ได้ดวงธรรมดวงหนึ่งสำหรับเกิดเป็นมนุษย์ ใสบริสุทธิ์เท่าฟองไข่แดงของไก่ นี่เป็นกายมนุษย์มี
ธรรมดวงเท่านี้ กายมนุษย์ละเอียดก็มีธรรมอีกดวงหนึ่งเหมือนกัน จึงเป็นกายมนุษย์ละเอียด ๒ เท่า
ฟองไข่แดงของไก่ กลมรอบตัว กายทิพย์มีอีกดวงหนึ่งเหมือนกัน กลม ๓ เท่าฟองไข่แดงของไก่ กลม
รอบตัว กายทิพย์ละเอียดมีอีกดวงหนึ่ง ๔ เท่าฟองไข่แดงของไก่ กลมรอบตัวเหมือนกัน กายรูปพรหม
๕ เท่าฟองไข่แดงของไก่ กลมรอบตัวเหมือนกัน กายรูปพรหมละเอียด ๖ เท่าฟองไข่แดงของไก่ ใหญ่
กลมรอบตัวเหมือนกัน ใสอยู่กลางกายนั้น ส่วนกายอรูปพรหม ๗ เท่าฟองไข่แดงของไก่ กลมรอบตัว
เหมือนกัน ส่วนกายอรูปพรหมละเอียด ๘ เท่าฟองไข่แดงของไก่ กลมรอบตัวเหมือนกัน ดวงธรรมนั้น
แหละ ไม่ใช่ตัว เป็นที่อยู่ของตัว เป็นที่อาศัยของตัว เป็นที่ทำตัวให้ปรากฏอยู่ กายมนุษย์ละเอียดนี้
แหละเป็นตัว แต่ตัวสมมุติทั้งนั้น

ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียด ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั้นก็ไม่ใช่ตัวเหมือนกัน แต่ว่าให้ตัว
อาศัย คือ กายมนุษย์ละเอียด กายมนุษย์ละเอียดก็ไม่ใช่ตัว ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียดก็
ไม่ใช่ตัว ให้กายทิพย์อาศัย กายทิพย์ก็ไม่ใช่ตัว ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายทิพย์ก็ไม่ใช่ตัว กายมนุษย์
กายมนุษย์ หมดทั้งร่างกายประกอบด้วยเบญจขันธ์ทั้ง ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี่ไม่ใช่
ตัวทั้งนั้น ส่วนธรรมที่ทำให้เป็นเบญจขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ล้วนแต่
เป็น อนิจจัง ทุกขัง ทั้งนั้น ส่วนธรรมที่ทำให้เบญจขันธ์ทั้ง ๕ บังเกิดขึ้น หรืออาศัยอยู่ได้ มันก็ไม่ใช่ตัว

ธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียด ก็ไม่ใช่ตัว ชั้นที่ ๕ ของกายมนุษย์ละเอียด ก็เป็น อนิจจัง ทุกขัง แบบเดียวกัน แล้วก็ไม่ใช่ตัว เป็นอนัตตา ส่วนกายทิพย์ก็ประกอบด้วยเบญจขันธ์ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายทิพย์ ก็ไม่ใช่ตัวเหมือนกัน แต่ว่ากายมนุษย์ที่เป็นตัว ก็ตัวโดยสมมติ

ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์เรียกว่าไม่ใช่ตัวนั้น ไม่ใช่ตัวแท้ๆ เป็นที่อาศัยของตัว เป็นที่อาศัยของตัว คือ กายมนุษย์ละเอียด

ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียด ก็ไม่ใช่ตัวนั้น ส่วนเบญจขันธ์ทั้ง ๕ ของกายมนุษย์ละเอียด ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง ส่วนธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียดก็ไม่ใช่ตัว เป็นที่อาศัยของตัวซึ่งเป็นกายทิพย์ กายทิพย์ก็ประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนิจจัง ทุกขัง

ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายทิพย์ ก็ไม่ใช่ตัว เป็นที่อาศัยของตัวคือกายทิพย์ละเอียด กายทิพย์ละเอียดก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง

ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายทิพย์ละเอียด ก็ไม่ใช่ตัว เป็นที่อาศัยของตัวคือกายรูปพรหม รูปพรหมหมดทั้งร่างกายประกอบด้วยเบญจขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง

ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายรูปพรหม ก็ไม่ใช่ตัว เป็นที่อาศัยของตัวคือ กายรูปพรหมละเอียด กายรูปพรหมละเอียด ก็ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็น อนิจจัง ทุกขัง

ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายรูปพรหมละเอียด ก็ไม่ใช่ตัว เป็นที่อาศัยของตัว คือ กายอรุปรหม กายอรุปรหม ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง ประกอบด้วยเบญจขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวเหมือนกัน ไม่เที่ยง เป็นทุกขัง

ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายอรุปรหมแล้ว ก็ไม่ใช่ตัว เป็นที่อาศัยของตัวคือ กายอรุปรหมละเอียด กายอรุปรหมละเอียด ก็ประกอบด้วยเบญจขันธ์ทั้ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง

ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายอรุปรหมละเอียด ก็ไม่ใช่ตัว เป็นอาศัยของตัว ตัวเหล่านี้โดยสมมติทั้งนั้น ไม่ใช่วิมุตติ

สูงขึ้นไปกว่านี้ เข้าถึงกายธรรม กายธรรมคราวนี้เป็นตัวละ กายธรรมเป็นตัว ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายธรรม กายธรรมนั้นแหละเป็นตัว กายธรรมนั้นแหละเป็นนิจจัง สุขัง ดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกาย ก็เป็นอัตตา ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นกาย ๘ กายเบื้องต้นก็เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัว จะเป็นอตัวยังไม่ได้ เพราะยังเป็นสมมติอยู่ กายธรรมของธรรมกายละเอียดที่อาศัยดวงธรรม ที่ทำให้เป็นธรรมกายอยู่นั้น เรียกว่ากายธรรมละเอียด กายธรรมละเอียดนั้น แต่ว่า ตั้งแต่กายธรรมไป ๑๐ กาย

คือ กายธรรม กายธรรมละเอียด กายโสดา โสดาละเอียด กายสกทาคา กายสกทาคาละเอียด กายอนาคา กายอนาคาละเอียด เหล่านี้ยกเป็นตัวทั้งนั้น ควรยกเป็นนิจจัง สุขัง ทั้งนั้น ส่วนดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกายเล่า หมดทั้งก่อนนั้นแหละ เป็นอิตตา เป็นนิจจัง สุขัง อิตตา ส่วนกายพระอรหันต์ ถ้าถึงพระอรหันต์ละก็ เป็น นิจจัง สุขัง อิตตาแท้ๆ

กายธรรมก็มีชั้นเหมือนกัน แต่เป็นธรรมชั้น ท่านไม่เรียกเบญจชั้น เป็นธรรมชั้นเสีย มีธาตุเหมือนกันเป็นวิราคธาตุ เป็นวิราคธรรม เป็นธรรมไปทั้งก่อน เพราะฉะนั้นกายธรรมพระอรหันต์เป็นนิจจัง สุขัง อิตตาหมดทั้งก่อน กายพระอรหันต์ละเอียดก็เป็น นิจจัง สุขัง อิตตา หมดทั้งก่อน

เมื่อรู้จักดังนี้แล้ว ก็นี้แหละถ้าจะไปนิพพานไปได้ทางนี้ ทางอื่นไปไม่ได้ ที่พระองค์ทรงรับสั่งไว้ อุตตที่ปา อุตตสรณา นาณูญสุสรณา ตนเป็นที่พึ่งของตน อุตตที่ปา ตนเป็นที่เกาะตน เป็นที่พึ่ง สิ่งอื่นไม่ใช่ ธรรมที่ปา ธรรมสรณา นาณูญสุสรณา ธรรมเป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง สิ่งอื่นไม่ใช่ ตนนั้นแหละเป็นเกาะ ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่ง สิ่งอื่นไม่ใช่ ธรรมนั้นแหละเป็นเกาะ ธรรมนั้นแหละเป็นที่พึ่ง สิ่งอื่นไม่ใช่

เมื่อไปถึง เมื่อมาถึงกายมนุษย์เข้า ก็มีตน มีธรรม ตนก็คือกายมนุษย์ นี้ ตนโดยสมมติ ธรรม ก็คือดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั้น พอถึงกายมนุษย์ละเอียด มีตน มีธรรมอย่างนั้นอีก ตนก็คือกายมนุษย์ละเอียดนั้นแหละ ธรรมก็คือดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียดนั้นแหละ ส่วนกายทิพย์ก็แบบเดียวกัน กายทิพย์ละเอียดก็แบบเดียวกัน กายรูปพรหมก็แบบเดียวกัน กายรูปพรหมละเอียดก็แบบเดียวกัน กายอรูปพรหมก็แบบเดียวกัน กายอรูปพรหมละเอียดก็แบบเดียวกัน กายทั้ง ๔ กาย มีตน มีธรรม แบบเดียวกัน

ถึงพระธรรมกายทั้ง ๑๐ กาย ธรรมกายโคตรภู ธรรมกายนั้นแหละเป็นตนละ เป็นตนโดยวิมุตติด้วย ไม่ใช่สมมติด้วย กายธรรมนั้นเป็นตนละ ดวงธรรมที่เป็นธรรมกายกลมรอบตัว โดเท่าหน้าดักของ ธรรมกาย นั้นก็เป็นธรรมละ กายธรรมละเอียด ก็มีตน มีธรรมเหมือนกัน กายธรรมโสดาละเอียด ก็มีตน มีธรรมแบบเดียวกัน กายธรรมสกทาคาละเอียด ก็มีตน มีธรรมแบบเดียวกัน กายธรรมพระอนาคาละเอียด ก็มีตน มีธรรมแบบเดียวกัน กายธรรมพระอรหันต์ละเอียด ก็มีตน มีธรรมเป็นแบบเดียวกัน แบบเดียวกันแท้ๆ สิ่งอื่นไม่ใช่ จะไปพึ่งสิ่งอื่น นอกจากตนที่ทำให้เป็นตนนี้ไม่ได้

แต่ว่ากายทั้ง ๔ กายอยู่ในภพนั้น ตนก็เป็นโดยสมมติ ธรรมก็เป็นโดยสมมติเหมือนกัน ไม่ใช่วิมุตติทั้งนั้น ส่วนตนและธรรมที่เป็นธรรมกาย โสดาทั้งหยาบทั้งละเอียด สกทาคาทั้งหยาบทั้งละเอียด อนาคาทั้งหยาบทั้งละเอียด นี้แหละเป็นพวกวิมุตติทั้งนั้น แต่ไม่ใช่วิมุตติขาดเด็ดลงไป วิมุตติขาดเด็ดก็ได้แก่พระอรหันต์ ตนก็เป็นวิมุตติขาดเด็ดทีเดียว ส่วนธรรมก็วิมุตติขาดเด็ดทีเดียว หมดจากสังโยชน์เบื้องต่ำ เบื้องสูงหมด หลุดไปหมดทีเดียว นี้ได้ชื่อว่าเป็นตน เป็นนิจจัง สุขัง อิตตา เข้าถึงพระอรหันต์ทีเดียว นี้แหละแน่แท้ ไม่ต้องสงสัย เมื่อเข้าใจดังนี้ ท่านจึงได้ขีดชี้ตำรับตำราวางลงไว้ว่า อปฺปกา เต มนุสฺเสสุเย ชนา ปารคามิโน ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย คนเหล่านี้ไม่มีปกติไปถึงฝั่งคือพระนิพพาน คนเหล่านั้นมี

ประมาณน้อย ไม่ใช่ไปง่าย ๆ ถึงพระอรหันต์แล้วจึงไปได้ ถึงธรรมกายแล้วไปได้ ถึงพระอรหันต์ไปเลยไม่กลับ ถ้าถึงธรรมกายไปแล้วกลับ เหมือนวัดปากน้ำมีธรรมกายกันตั้ง ๑๕๐ กว่า ไปนิพพานได้ทั้งนั้น ไปแล้วกลับ ไปแล้วกลับมา มีน้อยนักที่มีปกติไปสู่นิพพาน มีน้อยนัก เย ชนา ปารคามิโน อถาย อิตรา ปชา ตีระเมวานุชาวติ อถาย อิตรา ปชา ส่วนชนนอกนี้ ย่อมเลาะชายฝั่งแน่แล คือ อยู่ฝั่งข้างภพนี้ ไม่ไปนิพพาน รุ่งงามอยู่ในฝั่งข้างนี้ ภิกษุ สามเณรตั้งใจจะไปนิพพานกัน แต่ก็เลาะอยู่ชายฝั่งนั่นเอง ไปไม่ได้กัน ไม่ถึงธรรมกาย ไปไม่ได้ ถึงธรรมกายแล้วก็ ไปนิพพานได้ ไปไม่ได้แหละเรียกว่า เลาะชายฝั่ง

เย จ โข สมมทกฺขาเต ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน ก็ส่วนชนทั้งหลายเหล่าใด มีปกติประพฤติตามธรรม ในธรรมที่พระตถาคตเจ้ากล่าวชอบแล้ว ตามหลักของทางมรรคผลไป อย่าให้เคลื่อนจากทางมรรคผลนั้น ได้ชื่อว่าปฏิบัติตามธรรม ในธรรมที่พระตถาคตเจ้ากล่าวชอบแล้ว เป็นทางมรรคผล ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ นี้ให้ไปทางนี้ ทางอื่นไม่มี มีทางเดียวเท่านั้น เป็นเอกายนมรรค

เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ ใครปฏิบัติถูกต้องร่องรอยเช่นนั้น ย่อมถึงซึ่งฝั่งคือ พระนิพพานแท้ ๆ มัจจุเคยย่ำสุทุตฺตร ล่วงเสียซึ่งวิญญะอันเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ อันบุคคลข้ามได้ยากนัก ล่วงวิญญะนั้น กรรมวิญ วิปาก วิญ กิเลสวิญ เป็นที่ตั้งของมัจจุ เพราะวิญญะเป็นที่ตั้งของมัจจุ ต้องตายอยู่รำไป ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายเรื่อย เมื่อเป็นเช่นนี้ ที่จะพ้นไปจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายนี้ได้ยากนัก ไม่ใช่เป็นของได้ง่าย หลักเป็นดังนี้ เมื่อรู้จักหลักอันนี้ละก็ควรแนบในใจของตัวเสียว่า วิญญะเป็นที่ตั้งของมัจจุนี้ มันเป็นตัวกิเลสแท้ ๆ

ถ้าเราไม่พ้นกิเลสตราบไฉไลก็ เราต้องเวียนว่ายตายเกิด ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ไม่จบไม่แล้วจะต้องเข้าถึงธรรมกายให้ได้ ไปดูนิพพานให้ได้ ถ้าไปดูนิพพานเห็นได้แล้วละก็ จะชอบใจสักเพียงไหน ไปดูที่นิพพานเป็นอย่างนี้ กามภพเป็นอย่างนี้ กามภพนั้นไม่ใช่พอดิพอร้ายนะ ยังมีอบายภูมิทั้ง ๔ ถ้าประพฤติผิดความดีคราวไฉไลก็เป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง เป็นสัตว์เดียรัจฉานบ้าง เป็นสัตว์นรกบ้าง ต้องตกลงไปโน้น นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะกิเลสมันบังคับให้เป็นไป ต้องรับทุกข์ลำบากอย่างนั้น

เมื่อรู้จักเช่นนั้นแล้ว ตั้งใจเสียให้แน่นแน่ว ว่าเราจะดำเนินตามร่องรอยของพระพุทธเจ้าพระอรหันต์ ไปสู่มรรคผลนิพพานดีกว่า เป็นสุขพิเศษไพศาล นักอื่นไม่มี ยิ่งกว่านิพพานเป็นไม่มี เมื่อรู้จักเช่นนี้ให้ตั้งใจหมายมั่น ให้เราเห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว หลีกจากสังขารทั้งหลายที่ไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายที่เป็นทุกข์ หลีกจากสังขารเหล่านั้นไปเสีย ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว หลีกจากธรรมที่ไม่ใช่ตัวไปเสีย เข้าถึงตัวให้ได้ เข้าถึงธรรมกายให้ได้ ธรรมกายเป็นตัว ธรรมกายเที่ยง อื่นจากธรรมกายนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ภายในภพ

ส่วนธรรมกายนั้น เป็นนิจจัง สุขัง อตฺตา นี้เป็นทางไปของพระพุทธเจ้าพระอรหันต์ทั้งนั้น แต่ว่าจะไปทางธรรมกาย ต้องใจหยุด หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ไสบริสุทธิเท่าฟองไข่

แดงของไก่ หยุดอยู่นั้นแหละ หยุดหนักเข้า เข้ากลางของหยุดนั้นไป ก็จะเข้าถึงกายมนุษย์ละเอียด หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียด เห็นกายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด รูปพรหม รูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหมอรูปพรหมละเอียด กายธรรม กายธรรมละเอียด ไปทีเดียว นี่ไปทางนี้ ไปทางอื่นไม่ได้ ผิดทั้งนั้น ให้รู้จักหลักอันนี้ ตั้งใจให้มันมาประสบพบพุทธศาสนา เราจะต้องดำเนินให้ถูกร่องรอยของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ให้ได้ จะได้ไปนิพพานในอภิปภาพที่เป็นมนุษย์นี้ จะประสบพบความสุข สมมาตปรารธนา

ที่ชี้แจงแสดงมา ตามวาระพระบาลีคือความเป็นสยามภาษาตาม มตยาธิบาย พอสมควรแก่เวลา เอ เตน สจฺจวชฺเชน ด้วยอำนาจความสัตย์ที่ได้อ้างธรรมปฏิบัติมาตั้งแต่ต้นจนอวสานนี้ สทา โสตุถิ ภาวนตุ เต ขอความสุขสวัสดี จงบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลายบรรดามาสมิสร ณ สถานที่นี้ทุกถ้วนหน้า อาตมภาพชี้แจงแสดงมา พอสมควรแก่เวลา สมมติว่ายุติธรรมิกถาโดยอรรถนियมความเพียงเท่านี้

เอว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้